

from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Brussels. 14.03.2018. COM(2018) 250 final. 22 r. [in Ukr.].

SUMMARY

Pashkov V. O., Pravdin V. I. Reasons and consequences of modern migration crisis in the EU. The article deals with the problem of the migration crisis that has hit the EU. Since 2015, there has been a sharp increase in the number of refugees from the region, to which European countries were not ready. By the end of 2019, Europe has already exhausted its economic capacity to receive and accommodate refugees, but their flow is continuing. Over the last 5 years, more than 4 million refugees from the Middle East, North Africa and South Asia have come to Europe. In 2015, the flow of migrants was over 1.5 million people, in 2016 - 900 000, in 2017 - 650 000, in 2018 - 600 000, in 2019 - almost 550 000.

The main causes of large-scale movement of migrants to Europe have been identified. Among them are wars and conflicts that destabilize the situation in their native countries; demographic outbreak in Africa and the Middle East, deteriorating funding for refugee camps in Turkey, Lebanon and Jordan, exacerbation of the 2018-2019 Syrian crisis; the availability of high social guarantees and diaspora relatives in many EU countries.

The political, social, cultural consequences of the migration crisis for individual countries and the EU have been analyzed. The increasing flow of refugees has exacerbated in European societies the problems of terrorism, the increase in crime rates, the poor cultural compatibility of the local population with refugees, the increased right-wing sentiment and the high social costs of migrant adaptation.

The current migration crisis, which has become the largest in Europe after 1945, is a difficult test for the cohesion of the European community, and its solution depends on the answer or are all members ready to unite in the face of a difficult situation and to take joint action.

Keywords: migration, refugees, crisis, security, European Union, EU external borders, migration policy, multiculturalism.

УДК 346.542:336.77:338.43(477):94(470+571) «312»:930.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-46-60

Селіхов Д. А. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КРЕДИТУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА

Зважаючи на актуальність питань, пов'язаних з подальшим удосконаленням аграрного іпотечного кредиту на сучасному етапі розвитку економіки України, проаналізовано ступінь висвітлення історії сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. в загальноісторичній, економічній та історико-правовій літературі. За результатами аналізу відповідних публікацій представників як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії можна стверджувати, що поняття «сільськогосподарський кредит» виходить далеко за рамки традиційних уявлень про банківський іпотечний кредит.

Незважаючи на те, що лівова частка публікацій вітчизняних дослідників дорадянського періоду присвячена змісту й організаційно-правовим засадам діяльності Державного (Селянського і Дворянського) а також акціонерних банків, без уваги не залишився й невеликий кооперативний кредит (ощадно-позичковий й кредитні товариства), а також меліоративний, земський і кредит на землевпорядкування в період столипінської аграрної реформи. Зважаючи на викладене, є всі підстави зробити висновок про великий інтерес громадськості Російської імперії до проблем сільськогосподарського кредиту в різних його видах і формах.

Як вбачається зі змісту статті, історіографія сільськогосподарського кредиту радянського періоду за своїм змістом значно поступається своїм попередникам. Однією з причин того був тоталітарний режим, прямим наслідком якого стала єдність методологічних підходів в оцінці суспільних явищ як минулого, так і сьогодення. Слід також мати на увазі, що внаслідок ліквідації при-

© Селіхов Д. А., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2180-1010>

dmitriy.selihov1969@gmail.com

вальної власності на землю в ході громадянської війни потреба в іпотечному кредитуванні зникла, отже тема сільськогосподарського кредиту могла розглядатися в той час лише в контексті класової боротьби.

Тільки після розпаду Радянського Союзу і переходу колишніх республік на ринкові відносини, які не можна уявити без приватної власності на засоби виробництва, інтерес до питань організації сільськогосподарського кредиту в нашій країні епохи вільного підприємництва (1861 – 1917 рр.) різко зріс. Як наслідок – поява великої кількості відповідних наукових праць, серед яких чільне місце посідають і праці істориків держави і права України. Водночас узагальнюючої праці, в якій були б розкриті організаційно-правові аспекти всіх видів сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. ще немає.

Ключові слова: *Російська імперія, Україна, сільськогосподарський кредит, історіографія.*

Постановка проблеми. Реформування економічних відносин на ринкових засадах триває в сучасній Україні вже понад два десятиліття, однак такий елемент системи вільного підприємництва, як земельні іпотечні банки (державні й приватні) досі так і не створено. Як ідеї купівлі-продажу сільськогосподарських угідь, підходи до основних засад таких та інших (кооперативних) кредитних установ у різних політичних сил суттєво відрізняються. Тривала політична дискусія щодо того, якими, наприклад, повинні бути державні і приватні державні банки, вже знайшла своє відображення у пресі, включаючи і наукові видання. Хоч яку б роль не відігравали іпотечні банки у забезпеченні аграріїв обіговими коштами, проте поняття «сільськогосподарський кредит» виходить далеко за рамки вищезгаданих іпотечних структур. Якщо історіографія земельних банків, які функціонували на теренах Наддніпрянської України у так звану епоху вільного підприємництва (1861–1917 рр.) в існуючій науковій літературі вже знайшла певне висвітлення [1], то цього не можна сказати про такі види кредитування сільськогосподарських товаровиробників, як кооперативні товариства, земський чи урядовий відомчий кредит Міністерства землеробства і державних маєтностей (з 1906 р. – Головного управління землеробства і землевпорядкування).

Зважаючи на очевидну актуальність в сучасних українських реаліях проблеми кредитування безпосередніх товаровиробників, **мета** статті – здійснити загальний огляд основних публікацій з питань сільськогосподарського кредиту, починаючи від 1861 р., коли у Наддніпрянській Україні було скасоване кріпосне право, і закінчуючи останніми сучасними дослідженнями вітчизняних науковців.

Виклад основного матеріалу. Скасування у 1861 р. кріпосного права та інші реформи аграрного сектора економіки колишньої Російської імперії спонукали тогочасних теоретиків і практиків до публічного обговорення проблем сільськогосподарського кредиту, який, на думку низки громадських діячів, не повинен був обмежуватися лише такою формою, як субсидії колишнім кріпосникам у ході здійснення так званої викупної операції. Досить показовою з цього погляду була праця академіка Безобразова В. «Поземельний кредит і його сучасна організація у Європі», яка побачила світ ще в ході розробки основних законодавчих актів щодо скасування кріпосного права [2]. Зважаючи на неоднозначне ставлення урядових кіл до сільськогосподарського кредиту як такого, автор поставив перед собою завдання довести суспільну необхідність саме такої форми стимулювання виробництва продукції рослинництва і тваринництва, яка виявилась ефективною у деяких західноєвропейських країнах. Організація поземельного кредиту відповідно до місцевих умов народного господарства, писав цей економіст, з кожним днем стає все актуальнішою. Причиною цього були, на його думку, об'єктивні чинники, зокрема зростання чисельності населення та розвиток мануфактурної промисловості й торгівлі, які, природно, «підвищують попит на продукти харчування». Одночасно з цим Безобразов В. вказував і на інші обставини, що нерідко залишалися поза увагою тих, від кого, власне, і залежало формування кредитного законодавства. Серед цих обставин автор називав «безсумнівні успіхи сільського господарства», які в ході залучення до сільськогосподарського виробництва відповідних коштів сприяли б вдосконаленню обробітку землі, а отже, і зростанню продовольчих ресурсів. Як висновок академік констатував таке: «землеробський кредит може не лише підвищити ефективність виробництва, але і відкрити дрібним землевласникам і селянам шляхи для полегшення податкового тягара...» [2, с. 126].

З публічною позицією академіка Безобразова В. щодо якнайшвидшого формування правової бази кредиту для широких мас населення цілком і повністю узгоджувалася позиція гласного Санкт-Петербурзької міської Думи Яковлева А. В., який у 1869 р. опу-

блікував своє дослідження щодо ситуації з організацією народного кредиту як у Західній Європі, так і в Росії. Автор здійснив детальний аналіз тих кредитних установ, які існували в імперії до реформи банківської системи 1860 р. Його висновок зводився до того, що напередодні скасування кріпосного права: «усі кредитні установи були доступні лише небагатьом обраним, яких доля наділила тими чи іншими перевагами...» [3, с. 231]. Яковлев А. В. категорично заперечував проти кредитування дрібних товаровиробників за допомогою застави майна, якого в них, вказував автор, як правило, немає, якщо не брати до уваги знаряддя праці. «Позика ж під заставу знарядь праці, – вважав цей громадський діяч, – з відбиранням самих знарядь на склад є до того абсурдною, що про неї не варто навіть говорити» [3, с. 234]. Єдиним можливим варіантом доступу непривілейованих станів до кредиту може бути, на його думку, об'єднання селян в асоціації за принципом кругової поруки. «Сторонній капіталіст, передаючи свій капітал товариству, заснованому на принципах взаємної відповідальності, може бути абсолютно спокійним. Товариство, у якому існує відповідальність одне за одного, ніколи не допустить ризикованої роздачі позик» [3, с. 235]. Яковлев А. В. разом з іншим столичним громадським діячем Лугиніним В. Ф. розробили навіть схему такої кредитної установи, яка у 1870 р. побачила світ під назвою «Сільські позичкові товариства (їх устрій і призначення)». Мета цієї публікації полягала у тому, щоб «дати у концентрованій формі якнайбільше практичних порад тим особам, які візьмуться за створення народних банків», під якими автори розуміли позичкові товариства із числа непривілейованих станів, побудованих за принципом кругової поруки [4, с. 3]. Кожен член такого товариства повинен мати пай, розмір якого може коливатися від 30 до 50 руб. Неодмінною умовою успішної діяльності товариства автори вважали наявність запасного капіталу, який слід формувати за рахунок прибутків вже впродовж першого року діяльності установи. Беручи до уваги те, що завданням такого товариства було не лише видача позик, але й зберігання коштів, включаючи фінансові ресурси і не членів кооперативу під 6 % річних, такий тип кредитних установ на теренах Наддніпрянської України одержав назву ощадно-позичкових товариств. Їх кількість на рубежі XIX–XX ст. у 9 українських губерніях сягала вже 96 [5, с. 1850]. Природно, що тогочасні публіцисти не могли обійти їх своєю увагою. Практичним результатом публічної дискусії щодо принципів організації дрібного кооперативного кредиту стало затвердження у 1871 р. міністром фінансів «Зразкового статуту ощадно-позичкових товариств» [7]. У наступні десятиліття правозастосовна практика таких об'єднань виявила низку недоліків цього «Зразкового статуту», про що неодноразово писали фахівці різних галузей наукових знань. Наприклад, професор Ходський Л. В. у своїй ґрунтовній праці «Поземельний кредит в Росії і його відношення до селянського землеволодіння», опублікованій у 1882 р. вказував на виключне значення кооперації дрібних товаровиробників для розвитку так званого споживчого кредиту. Одночасно він застерігав населення від надмірного захоплення цим видом кредиту, який може негативно позначитися на «економічному розвитку країни» [8, с. 71]. Інший фахівець аграрного сектора економіки Росії Катаев Н. у праці «Сільський кредит і селянське господарство» 1902 р. продовжував розвивати тезу своїх попередників про виключне значення для народного господарства країни дрібного кредиту. Як послідовний опонент самодержавства Катаев Н. на конкретних прикладах довів існування в Росії дискримінації такої соціальної групи населення, як селянство. На його переконання, благами дешевого кредиту користуються в імперії усі, крім дрібних сільськогосподарських товаровиробників, які становлять 88 % усіх мешканців країни. Критикуючи «ненормально швидке зростання великої промисловості за рахунок розорення селянства», автор вимагав від держави невідкладно «зрівняти умови кредиту для усіх промислових груп країни, тобто надати селянському господарству такий самий нормальний кредит, яким користуються у Росії великі промисловці» [9, с. 4]. Його оцінка діяльності ощадно-позичкових товариств була негативною через те, що «більшість з них ледве животіють або зовсім не функціонують». На думку цього автора, такі кооперативні установи у конкретно історичних умовах самодержавної Росії не лише не приносять користі, а скоріше шкодять самим же селянам через те, що «вони своїм кредитом найчастіше служать тим самим сільським лихварям, від яких стогне село» [9, с. 6]. Такі кооперативні організації, як ощадно-позичкові та кредитні товариства матимуть свою перспективу лише в майбутньому, разом із «культурним зростанням Росії» [9, с. 8]. Беручи все це до уваги, цей автор із яскраво вираженою народницькою ідеологією вимагав від держави не поліпшення умов функціонування кооперативного кредиту, а розвиток державного і земсько-

го кредиту [9, с. 8]. Однак такі публікації були не правилом, а винятком із правил. Абсолютна більшість авторів подібних видань, особливо під впливом діяльності місцевих комітетів про потреби сільськогосподарської промисловості (1902–1903рр.), зміст діяльності яких з погляду організації сільськогосподарського кредиту у 1904р. було проаналізовано Бородаєвським С. В. [10], наполягали на подальшому вдосконаленні відповідної законодавчої бази. У роки столипінської аграрної реформи питання дрібного кредиту стало ще актуальнішим. Саме в цей час з'явилась низка праць, автори яких всіляко пропагували дрібний кредит кооперативного типу. Наприклад, у праці молодшого редактора відділу сільської економіки і сільськогосподарської статистики Головного управління землеробства і землевпорядкування Морачевського В. В. «Сільськогосподарський кредит у Росії» (1910 р.) діяльність як ощадно-позичкових, так і кредитних товариств оцінена позитивно. Також автор схвалено відгукнувся про закон від 7 червня 1904 р., відповідні статті якого внесли суттєві зміни і доповнення до статуту ощадно-позичкових товариств, у такий спосіб наблизивши їх до принципів організації кредитних товариств. Детально проаналізувавши практичну діяльність як одних, так і інших кооперативних товариств, Морачевський В. В. констатував, що є усі підстави розраховувати на великі перспективи розвитку дрібного кредиту, кооперативні організації якого у недалекому майбутньому покрийуть усю територію Росії, що матиме своїм наслідком підвищення добробуту усього землеробського населення [11, с. 20]. Із Морачевським В. В. цілком і повністю солідаризувався і гласний Полтавського губернського земства Імшенецький Я. К. – випускник економічного факультету Новоросійського університету. У своїй праці «Дрібний кредит і його значення у народному господарстві» (1913 р.) автор не лише пропагував дрібний кооперативний кредит як найпростішу і найдоступнішу форму доступу основної маси селянства до фінансових ресурсів, але й вніс конкретні пропозиції щодо подальшого його вдосконалення. Серед його пропозицій були: а) під час вирішення питання кредитування того чи іншого члена кооперативу перевагу слід надавати тим клієнтам, хто зобов'язується спрямувати одержані кошти на виробничі потреби; б) кредит слід видавати у першу чергу незаможним домогосподарям, адже заможна частина мешканців села, легко знайдуть його і поза кредитним товариством» [12, с. 16]. У 1914 р. безпосередньою реакцією уряду на обговорення стану дрібного некооперативного кредиту стала публікація нової редакції «Зразкового статуту ощадно-позичкових товариств» [13], що, безперечно, сприяло подальшому розвитку дрібного кооперативного кредиту як у Російській імперії загалом, так і на теренах Наддніпрянської України зокрема. Однак аналіз функціонування ощадно-позичкових, як і кредитних товариств, що почали виникати в Російській імперії після публікації у 1895 р. зразкового статуту таких установ, здійснювався, як правило, не з правового, а з економічного погляду, тобто мав прикладний характер. Саме такими за своїм змістом були, наприклад, публікації на сторінках «Вісника кооперації» – одного із спеціалізованих тогочасних видань [6].

Як з економічного, так і суспільно-політичного погляду, дрібний кооперативний кредит значно поступався банківському сільськогосподарському кредиту, час встановлення якого в Російській імперії припадає на 70–80-ті XIX ст. Першими установами довгострокового іпотечного кредитування після скасування у 1861 р. кріпосного права були не державні, а саме приватні акціонерні земельні банки, як-от: Харківський, Київський, Полтавський та Бессарабсько-Таврійський з головним офісом у м. Одесі. Отже, і публікації про діяльність такого типу кредитних установ з'явилися майже відразу після оголошення про їх створення та порядок кредитування власників земельних угідь [14–16]. Загальною рисою, яка характеризувала їх зміст, була безумовна підтримка самої ідеї функціонування земельних банків, заснованих на кошти приватного капіталу. Та найширше висвітлювалось як у пресі, так і на сторінках наукових видань питання діяльності державних іпотечних установ – Селянського поземельного та Дворянського земельного банків, час заснування яких припадає на початок 80-х XIX ст., коли в Російській імперії вибухнула чергова аграрна криза, найглибша з усіх попередніх. Беручи до уваги те, що саме на державні іпотечні установи покладалися головні надії на успіх у подоланні цієї кризи, про діяльність вищезгаданих установ не писав, як кажуть у народі, лише лінивий. Із усіх численних публікацій на тему діяльності установ довгострокового кредиту в Російській імперії, основні з яких були свого часу блискуче проаналізовані відомим харківським правознавцем Кириченком В. С. [17], вважаємо доцільним назвати лише найголовніші з погляду фахового рівня їх авторів. Зважаючи на те, що 80–90-ті були часом

становлення державних іпотечних банків, публікації цього періоду містили не лише критику перших кроків їх діяльності, але й пропозиції щодо усунення існуючих у їх діяльності недоліків [18–20]. По мірі нагромадження правозастосовчої практики та з урахуванням реформ банківської системи у 90-х XIX ст. напередодні та, особливо, в роки століпінської аграрної реформи з'явилися фундаментальні дослідження історії Селянського поземельного банку, включаючи і його організаційно-правові принципи діяльності. У цьому плані заслуговують на позитивну оцінку з погляду інформаційної насиченості праці Семенова П. Н. [21], Крашка А. В. [22], Зака А. Н. [23] та низки інших авторів. Серед названих наукових досліджень вигідно відрізняється глибиною аналізу всіх сфер діяльності Селянського банку, включаючи його місце і роль в урядовій аграрній політиці, монографія Зака А. Н. Оцінюючи Селянський банк як безумовно корисну для економічного розвитку країни кредитну установу, автор одночасно вказав і на його основний недолік, зміст якого полягає у тому, що цей банк відповідав «виключно інтересам великого землеволодіння, нерідко на шкоду інтересам селянства» [23, с. 582].

Порівняно із Селянським, дискусії навколо діяльності якого вийшли навіть за межі Російської імперії [24], функціонування Дворянського банку знайшло значно скромніше відображення у дорадянській публіцистиці. Навіть більше, суто Дворянському банку у той час було присвячено лише окремі публікації [25–26]. Як правило, аналіз організаційно-правових засад та значення Дворянського банку в аграрній політиці самодержавства аналізувалась у загальних працях про становище сільськогосподарського кредиту в Російській імперії. Маємо на увазі праці таких відомих свого часу науковців, як Гур'єв А. Н. [27], Печерін Я. І. [28], Морачевський В. В. [11], Мигулин П. П. [29], Ходський Л. В. [8, 30] та інших авторів, які, як правило, критично ставились до цієї кредитної установи. Основним змістом цієї критики були тези щодо високих відсотків, зафіксованих у Статуті які, між іншим, завжди були нижчими, ніж у Селянському, а також існуючу практику заниження заставної оцінки поміщицьких маєтків та відсутність бажаної для клієнтів гнучкості у питаннях, пов'язаних із відстроченням по сплаті платежів навіть у разі форс-мажору.

На рубежі XIX – XX ст. громадськості були запропоновані публікації, автори яких переважно негативно оцінювали вплив іпотечного кредитування як у Селянському, так і в Дворянському банках на розвиток сільського господарства загалом і дрібного селянського зокрема. Саме такими за своїм змістом були публікації ідеологів так званого «трудового» селянського господарства, яких у сучасній історіографії традиційно вважають представниками ліберально-народницького напрямку в суспільно-політичному житті Російської імперії [31–33].

Інші, крім вище зазначених форм кредитування сільськогосподарських товаровиробників, мали в Російській імперії незначне поширення. Мова у цьому випадку йде про меліоративний (осушення та обводнення сільськогосподарських угідь) та земський дрібний кредит, який уособлювали земські каси, створені на українських землях Російської імперії відповідно до закону від 7 червня 1904 р. Як один, так і інший вид сільськогосподарського кредиту у дорадянській історіографії лише частково висвітлені. Можна назвати лише декілька праць щодо стану справ з організацією на рубежі XIX–XX ст. державного меліоративного кредиту, серед яких чи не найгрунтовнішими були публікації Кацеленеленбаума З. С. [34], у яких вперше в дорадянській історіографії детально проаналізоване водне законодавство Російської імперії порівняно з кращими зразками аналогічного законодавства деяких західноєвропейських країн. Меліоративному кредиту присвячено й окремий розділ у вже згадуваній раніше праці Морачевського В. В. (глава III), у якому охарактеризовано історію як загальноімперського, так і регіонального меліоративного кредиту, до якого долучалися, зокрема, місцеві земства. Меліоративний кредит з погляду змісту існуючих у Російській імперії правових норм висвітлено також і в узагальнюючій праці Бородаєвського С. В. (глава I), про яку теж йшла мова раніше.

Діяльність земельних кас дрібного кредиту висвітлювалась як в узагальнюючих виданнях Міністерства фінансів [35], так і в публікаціях окремих громадських діячів. Наприклад, у праці голови комітету сприяння сільській кооперації при Харківській губернській земській управі Анциферова А. Н. охарактеризовані не лише організаційні принципи функціонування існуючих земських кас, але й запропоновані зміни до імперського законодавства про дрібний кредит. Одна із тез автора – під час організації кожної земської каси органи земського самоврядування повинні насамперед скласти план і розробити програму діяльності саме такої установи дрібного кредиту, без чого, на думку

автора, відповідних пропозицій, ефективність діяльності земської каси гарантована бути не може [36, с. 13].

Радянський період історіографії сільськогосподарського кредиту, який, на думку низки фахівців історії держави й права України, охоплював період із 1917 р. до початку 90-х ХХ ст. [37, с. 43], характеризувався домінуванням комуністичної ідеології і практики суспільного життя. Наслідком цієї ситуації стала абсолютизація феодально-кріпосницької, а згодом – буржуазної обумовленості нормативно-правової регламентації фінансового механізму Російської імперії загалом і її кредитної системи зокрема. Сільськогосподарський кредит, як і інші проблеми соціально-економічних та політичних відносин розглядались, як правило, в контексті визвольного руху, класової боротьби із усією системою самодержавства. Беручи до уваги незначну актуальність вивчення теорії і практики сільськогосподарського кредиту дорадянського періоду через відсутність у повсякденному житті кредитних установ, подібних до тих, що функціонували на українських землях Російської імперії до 1917 р., радянські історики лише побіжно торкалися питання іпотечних установ та урядової політики в галузі довгострокового і короткострокового кредиту. Певним винятком правила були праці Батуринського Д. О. (1925 р.), Гіндіна І. Ф. (1948 р.), Вдовіна В. А. (1959 р.), Опрі А. В. (1982 р.) та деяких інших авторів, які серед різних проблем вітчизняної історії досліджували і питання сільськогосподарського (переважно банківського) кредиту [38–42]. Батуринський Д. О. поставив собі за мету проаналізувати діяльність Селянського поземельного банку в контексті аграрної політики самодержавства [43]. Проте порівняно зі своїми попередниками цей автор зробив не так уже й багато. Фактично мова може йти лише про доповнення деяких статистичних відомостей про діяльність банку за шість років, які минули з часу виходу у світ ґрунтовної монографії Зака О. Н. Цілком справедливо Батуринському Д. О. дорікав Кириченко В. Є. [17, с. 20] за те, що той ухилився від висвітлення діяльності Селянського банку в період Першої світової війни. У праці Гіндіна І. Ф. здійснено аналіз усіх комерційних банків, які існували в Російській імперії на рубежі ХІХ–ХХ ст. [44]. Вона стала першим у радянській історіографії узагальненим досягненням колишньої банківської системи Росії. Саме у цьому полягає її головна цінність, хоча загальні оцінки діяльності усіх банків, включаючи і земельні, з позиції господарських потреб основної маси мешканців країни були негативними. Учений радянський дослідник Вдовін В. О. [45] визначив Селянський банк у ролі послідовного провідника політики привілейованих класів. Характеризуючи кредитну політику цієї іпотечної установи, автор некритично сприйняв інформацію щорічних звітів банку про розмір землеволодіння своїх клієнтів. Посилаючись на відповідну статистику, Вдовін В. О. зробив висновок щодо соціального становища клієнтів банку, основна маса яких, як він вважав, належала до малоземельного і безземельного селянства [45, с. 45]. Цю тезу категорично відкинув у своєму дослідженні столипінської аграрної реформи Дубровський С. М. Характеризуючи статистику покупців банківської землі за тими самими щорічними звітами Селянського банку, автор не мав сумніву в тому, що «покупцями землі в банку у своїй масі в жодному разі не можуть бути віднесені до середніх чи нижчих груп села; покупцями землі в банку – це нова сільська буржуазія, яка раніше володіла порівняно незначними ділянками, але тим чи іншим способом все ж встигла накопичити певні кошти, використавши їх на купівлю землі...» [39, с. 347]. Із дослідженням Дубровського С. М. цілком і повністю узгоджуються і висновки українського дослідника Опрі А. В., який у 1982 р. захистив кандидатську дисертацію про роль Селянського поземельного банку в проведенні столипінської аграрної реформи в Україні [46].

Інші, крім банківського, форми кредитування сільськогосподарських товаровиробників із радянських істориків в узагальнюючих працях висвітлював лише український економіст Першин П. Н. Охарактеризувавши в одній із своїх капітальних праць економічні аспекти діяльності кредитних товариств у Російській імперії, автор зробив висновок, який цілком і повністю відповідав комуністичним постулатам того часу: «Таким чином, – писав він, – кооперативний кредит, як і будь-який інший, мав своїм прямим наслідком посилення класового розшарування села: зростання куркульства на одному полюсі, пролетарських і напівпролетарських елементів – на іншому» [42, с. 150].

Новий етап у вивченні проблем сільськогосподарського кредиту, як і всієї вітчизняної історії загалом, розпочався після розпаду Радянського Союзу і переходу колишніх республік від командно-адміністративних методів господарювання до ринкових. Згідно з Конституцією України людина, її права і свободи, включаючи свободу творчості, ого-

лошені найвищою цінністю. Як національна, так і регіональна історія стають об'єктом пильної уваги дослідників різних галузей суспільних знань. Наприкінці ХХ ст. з'являється ціла низка загальноісторичних досліджень маловідомих проблем вітчизняної історії, серед яких не останнє місце належало питанням сільськогосподарського кредиту. Одним із перших дослідників, хто зосередив свою увагу на історії довгострокового й короткострокового кредиту на українських землях Російської імперії після скасування у 1861 р. кріпосного права, була Краснікова О. М. У її працях проаналізовано різні форми сільськогосподарського кредиту як на території Наддніпрянської України загалом [47–55], так і в окремих її регіонах зокрема [56–59]. Однак поза її увагою залишилися питання меліоративного, землевпорядкувального та земського кредитів.

У 90-х ХХ ст. побачила світ ціла низка публікацій сумського дослідника Власенка В. М. про діяльність кредитної кооперації в губерніях Лівобережної України на рубежі ХІХ–ХХ ст. [60–62].

У процесі утвердження і розвитку ринкових відносин в Україні на початку ХХІ ст. стало з'являтися все більше наукових праць, у яких тією чи іншою мірою досліджувалася історія сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії після скасування у 1861 р. кріпосного права. Захищалися кандидатські й докторські дисертації не лише з історії кредитної кооперації, але й земельних іпотечних банків. Зокрема, черкаський історик Терещенко В. Д. дослідив роль іпотечних банків у проведенні століпінської аграрної реформи в Україні [63], Новікова І. Е. з'ясувала передумови виникнення банківської системи ринкового типу в Україні другої половини ХІХ ст. [64], а Борисевич С. О. з'ясував зміст державної іпотечної політики в період аграрної кризи 80–90-х ХІХ ст. [65]. Публікації Корнієнка П. Д., Терещенка В. Д. [66–68] та Темірової Н. Р. [67–68], які побачили світ на початку ХХІ ст., дають підстави для висновку про певну переоцінку усталеного у вітчизняній історіографії погляду на поміщицьке господарство як гальмо економічного розвитку країни. Однак, якщо два перших із названих авторів під час характеристики кредитної політики Дворянського і Селянського державних земельних банків прямо не говорять про роль поміщицьких господарств як генераторів модернізаційних процесів у сфері сільськогосподарського виробництва, то донецька дослідниця Темірова Н. Р. у цьому питанні виявилася більш радикальною. Вона рішуче заперечує загальноприйнятту в радянській історіографії тезу про поміщицькі господарства як гальмо економічного прогресу [68, с. 80]. Але ж і в радянські часи зустрічаємо окремі публікації, автори яких окремі поміщицькі маєтки ставили в один ряд із передовими сільськогосподарськими підприємствами Західної Європи [69, с. 376]. Проте слід говорити не про окремі винятки, а загальну тенденцію, зміст якої всупереч намаганням Дворянського банку допомогти у модернізації поміщицьких маєтків, полягав усе ж таки в негативному впливі господарств привілейованих станів на загальний стан аграрного сектора економіки країни.

З погляду вивчення історії держави і права України найважливіші здобутки у з'ясуванні організаційно-правових аспектів діяльності державних та акціонерних земельних банків належать харківському правознавцю Кириченку В. Є., який опублікував з цього питання понад два десятки наукових статей, зміст яких узагальнено в його блискучій монографії про установи довгострокового кредиту Російської імперії в Україні [70]. Автор першим із науковців України, близького і далекого зарубіжжя проаналізував передумови, зміст і наслідки діяльності акціонерних і державних земельних банків на українських землях Російської імперії з часу їх появи і завершуючи процесом ліквідації державних і приватних установ довгострокового кредиту. Окремі сюжети діяльності державних земельних банків знаходимо і в працях іншого харківського дослідника, викладені ним у монографії про функціонування фінансової адміністрації Російської імперії в Україні [71].

У новітній українській історіографії сільськогосподарського кредиту стали з'являтися публікації не лише стосовно таких традиційних проблем, як діяльність банків та установ кооперативного кредиту, але й окремі сюжети стосовно державного меліоративного кредиту, про який згадував в одному із своїх досліджень молодий науковець Дорошенко В. О. [72], та функціонування земських кас дрібного кредиту. Автором останнього дослідження є Ткач М. П., який зупинився на характеристиці процесу правового регулювання діяльності земських кас дрібного кредиту в Російській імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. [73].

Стосовно сучасної зарубіжної історіографії сільськогосподарського кредиту на

українських землях Російської імперії окремих досліджень в Україні не зафіксовано, хоча в узагальнюючих працях про цю країну загалом відповідна інформація нерідко зустрічається. Це, насамперед, загальноісторичні праці таких авторів, як Проскурякової Н. А. [74], Андрюшина С. А. [75], Дякина В. С. [76], Акманова С. С. [77], Коваленка С. Б. [78], Михайлова А. Г. [79], Райського Ю. Л. [80] та інших. Низкою змістовних праць з даного питання відзначилися також історики держави і права. Заслужують на увагу у цьому зв'язку праці Пашенцева Д. А. [81], Рашидова О. Ш. [82], Латушкіної В. Ю. [83].

Сюжети, пов'язані із організаційно-правовими принципами та практичною діяльністю земельних іпотечних банків та політикою уряду царської Росії у сфері кредитування сільськогосподарських товаровиробників, зустрічаються і в деяких дослідженнях істориків держави і права далекого зарубіжжя. Заслужують на увагу у цьому зв'язку праці таких представників англо-американської історіографії, як Хок С. [84] (дослідження банківської кризи напередодні скасування кріпосного права), Томас Оуен [85] (характеристика акціонерного законодавства), Джудіт Пеллот [86] (історія земельної реформи в Росії); японської – Кімітака Мацузато [87–88] (столипінська аграрна реформа), Ю. Накагава (державні кредити на будівництво елеваторів).

Висновки. Підбиваючи підсумки історіографії сільськогосподарського кредиту, можна зробити висновок, що як вітчизняні дорадянські, так і сучасні українські та російські дослідники різних галузей суспільних знань надавали важливого значення цьому явищу. Підтвердженням такої думки є значний суспільний резонанс, які викликали земельні банки, кооперативний кредит та політика тогочасної держави по фінансуванню через галузеві міністерства меліоративних заходів землевпорядкування чи облаштування переселенців на казенних землях східних окраїн імперії в роки столипінської аграрної реформи. Невипадково ж про кредитну справу писали не тільки професійні історики, економісти чи правознавці, але й публіцисти, представники журналістського цеху та газетярі.

Радянська історіографія у її тоталітарному обличчі не надавала належної уваги питанням сільськогосподарського кредиту в різних його формах, адже через скасування приватної власності потреба в іпотечному кредитуванні та правовому регулюванні таких відносин зумовили неактуальність цієї тематики, зробивши її предметом досліджень одних лише істориків у контексті класової боротьби трудящих з експлуататорами.

Після розпаду Радянського Союзу й утвердження ринкових відносин увага українських дослідників, як і вчених інших країн до іпотечного кредитування та діяльності кредитних товариств, що почали виникати з появою приватної власності на засоби виробництва, значно зросла. Відсутність або недосконалість законодавства стосовно іпотеки та функціонування в сучасній Україні різного виду кредитної кооперації відчутно актуалізували тему сільськогосподарського кредиту, чим і пояснюється наявність значної літератури з цього питання, включаючи і фундаментальні праці істориків держави і права. Однак цілісної праці, у якій би було розкрито організаційно-правові аспекти та зміст усіх видів сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст., ще немає.

Список використаних джерел

1. Кириченко В. Є. Організаційно-правові засади діяльності установ довгострокового кредиту Російської імперії у дореволюційній історіографії. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 41–48.
2. Безобразов В. Поземельний кредит и его современная организация в Европе. Санкт-Петербург : Тип.1. Л. Демиса, 1859. 263 с.
3. Яковлев А. В. Очерк народного кредита в Западной Европе и в России. Санкт-Петербург : Склад издания в книжном магазине Черкесова, 1869. 317 с.
4. Лучинин В. Ф., Яковлев А. В. Сельские ссудные товарищества (их устройство и назначение). Санкт-Петербург : Б. и., 1870. 49 с.
5. Хуторянин. Орган Полтавского сельскохозяйственного общества. 1910. № 45. 1876 с.
6. Вестник мелкого кредита. Москва, 1908-1918; Вестник кооперации. Москва, 1915-1918.
7. Образцовый устав ссудо-сберегательного товарищества, составленный комиссией, состоящей при императорском Московском обществе сельского хозяйства и одобренный министром финансов. Санкт-Петербург : Тип. А. М. Катомина, 1871. 67 с.
8. Ходский Л. В. Земельный кредит в России и отношение его к крестьянскому землевладению. Москва : Типо - литограф. И. Н. Кушнарева и К°, 1882. 305.
9. Катаев Н. Сельский кредит и крестьянское хозяйство в России. Москва : Типо - литограф. В. Рихтер, 1902. 171 с.
10. Свод трудов местных комитетов по 49 губерниям Европейской России. Кредит / состав-

- вил С. В. Бородаевский. Санкт-Петербург : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1904. 417 с.
11. Морачевский С. В. Сельскохозяйственный кредит в России. Санкт-Петербург : Тип. Ф. Киршбаума, 1910. 378 с.
12. Имшенецкий Я. К. Мелкий кредит и его значение в народном хозяйстве. Полтава : Б. и., 1913. 23 с.
13. Образцовый устав ссудо-сберегательного товарищества, утвержденный г. министром финансов 14 сентября и 24 ноября 1905 г. и 14 марта 1911 г. и опубликованный в Собрании узаконений и распоряжений правительства 9 декабря 1905 г. в № 51. Полтава : Электрич. тип. М. Г. Амчиславского, 1914. 57 с.
14. Голубев А. Сведения о ссудах, выданных земельно-кредитными учреждениями (Со времени открытия Земельных Банков по 1 января 1878г.). Санкт-Петербург : Тип. братьев Пантелеевых, 1880. 22 с.
15. Масловский А. Ф. О мирах удешевления платежей по земельным ссудам, издаваемым акционерными земельными банками. Санкт-Петербург : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1894. 72 с.
16. Каминка А. И. Акционерные компании. Юридическое исследование. Санкт-Петербург : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1902. 178 с.
17. Кириченко В. С. Організаційно-правові засади діяльності установ довгострокового кредиту у Російській імперії у дореволюційній історіографії. *Держава і право*. 2009. № 7. С. 28–42.
18. Немеровский А. Крестьянский поземельный банк в связи с современным положением крестьянского хозяйства. *Юридический вестник*. 1886. № 7. С. 34–48.
19. Крестьянский поземельный банк. Очерк совета Московского отделения Общества содействия русской промышленности и торговли. Москва : Тип. А. И. Мамонтова и К°, 1892. 126 с.
20. Пономарев Н. В. Крестьянский поземельный банк и значение его для народного хозяйства. *Труды Вольного экономического общества*. 1894. № 1. С. 28–41.
21. Семенов П. Н., Салтыков А. А. Крестьянский банк и будущее русского крестьянства. Санкт-Петербург : Тип. В. Киршбаума, 1907. 174 с.
22. Красик А. В. Крестьянский банк и его деятельность с 1883 по 1905 г. Юрьев, 1910. 105 с.
23. Зак А. Н. Крестьянский поземельный банк. 1883–1910 гг. Москва : Скоропечатня А. А. Левенсон, 1911. XII, 607 с.
24. Klaus R. Das russische Bankwesen. Leipzig, 1908. 245 S.
25. Трусевич Х. По вопросу о дворянском сельскохозяйственном кредите. Санкт-Петербург : Тип. В. Дрессен и К°, 1892. 16 с.
26. Государственный Дворянский земельный банк. 1885–1910. Санкт-Петербург : Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1910. 316 с.
27. Гурьев А. М. Очерк развития кредитных учреждений в России. Санкт-Петербург : Типо-лит. «Якорь», 1904. 256 с.
28. Печерин Я. И. Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России. Санкт-Петербург : Тип. Ф. Киршбаума, 1898. 118 с.
29. Мигулин П. П. Русский сельскохозяйственный банк. К вопросу о нуждах нашей сельскохозяйственной промышленности. Харьков : Печатное дело, 1902. 138 с.
30. Ходский Л. В. По вопросу об удешевлении поземельного кредита : доклад, читаний в имп. Вольн. эконом. общ-ве 8 ноября 1884 года. *Русская мысль*. 1884. № 12. С. 88–99.
31. Каришев Н. А. Подворное и общинное хозяйство. *Русское богатство*. 1894. № 6. С. 130–148.
32. Каблуков Н. А. Об условиях развития крестьянского хозяйства в России: Очерки по экономике землевладения и земледелия. Москва : Тип. И. Д. Ситина, 1903. 414 с.
33. Харизоменов С. А. Значение кустарной промышленности. *Юридический вестник*. 1883. № 11. С. 414–441.
34. Кацеленеленбаум З. С. Мелиорация, мелиоративные товарищества и мелиоративный кредит в России. Москва: Тип. т - ва И. Д. Сытина, 1910. 167 с.
35. Учреждения мелкого кредита по закону 7 июня 1904 г.: какие они бывают и как их устраивать. Санкт-Петербург : Тип. периодич. изданий М-ва финансов, 1907. 22 с.
36. Анциферов А. М. О желательном направлении деятельности земских касс мелкого кредита. Харьков : Тип. «Печатное Дело», 1912. 15 с.
37. Головки О. М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець XVII – початок XX ст.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : СІМ, 2005. 448 с.
38. Карпов Н. Аграрная политика Столыпина. Ленинград : Рабочие изд-во Прибой, 1925. 238 с.
39. Дубровский С. М. Столыпинская земельная реформа: из истории сельского хозяйства и крестьянства в начале XX века. Москва : Изд. АН СССР, 1963. 398 с.
40. Анфимов А. М. Помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX века). Москва : Изд-во «Наука», 1969. 352 с.
41. Корелин А. П. Дворянство в пореформенной России. 1861–1904 гг. Состав, численность, корпоративная организация. Москва : Изд-во «Наука», 1979. 303 с.
42. Першин П. Н. Аграрная революция в России. Историко-экономическое исследование. В 2-х кн. От реформы к революции. Москва : Изд-во «Наука», 1966. Кн. 1. 490 с.
43. Батуринский Д. А. Аграрная политика царского правительства и Крестьянский поземельный банк. Москва : Новая Деревня, 1925. 145 с.

44. Гиндин И. Ф. Русские коммерческие банки: из истории финансового капитала в России. Москва : Госфиниздат, 1948. 454 с.
45. Вдовин В. А. Крестьянский поземельный банк (1883–1895 гг.). Москва : Госфиниздат, 1959. 107 с.
46. Опря А. В. Роль Крестьянского поземельного банка в проведении столыпинской аграрной реформы на Украине (1906–1916 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Днепропетровск, 1982. 24 с.
47. Краснікова О. М. Роль Селянського поземельного банку у становленні індивідуальних господарств фермерського типу в роки століпінської аграрної реформи : матеріали Всеукр. симп. з питань аграрної історії. Київ, 1996. Ч. 1. С. 63–66.
48. Краснікова О. М. Становлення фінансово-кредитної системи в Україні та її вплив на здійснення аграрних реформ 1861–1906 рр. *Актуальні проблеми природничих, гуманітарних наук* : зб. наук. пр. молодих вчених. Полтава : Вид-во ПДСІ, 1997. С. 234–236.
49. Краснікова О. М. З історії іпотечного кредитування в Україні. *Фінанси України*. 1998. № 4. С. 94–108.
50. Краснікова О. М. Ретроспектива зародження іпотечного кредиту в Україні. *Економіка АПК* : міжнар. науково-вироб. журнал. 1998. № 1. С. 71–82.
51. Краснікова О. М., Якименко М. А. Роль кредитної кооперації України у фінансуванні сільськогосподарського виробництва в епоху ринкових реформ кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту*. Полтава, 2001. № 5–6. С. 131–132.
52. Краснікова О. М. Сільськогосподарський кредит в економіці України епохи вільного підприємництва (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.). *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2004 № 3. С. 59–67.
53. Краснікова О. М. Роль дрібного кредиту у забезпеченні сільських товаровиробників обіговими коштами (1861–1917 рр.). *Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту*. 1999. № 3. С. 59–67.
54. Краснікова О. М. Кредитна система сільськогосподарського виробництва на Полтавщині в період ринкових реформ кінця ХІХ – поч. ХХ ст. *Український селянин* : зб. наук. пр. Черкаси, 2001. Вип. 3. С. 136–140.
55. Краснікова О. М. Організація сільськогосподарського кредиту на Полтавщині в період утвердження і розвитку ринкових відносин (1861 – 1917 рр.). *П'ята Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства* : матеріали доповідей (3–4 грудня 2003 р.). Полтава, 2003. С. 27–31.
56. Краснікова О. М. Полтавський земельний банк: з історії іпотечного кредиту (1872 – 1918 рр.). *Четверта Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства* : матеріали до 825-річчя з часу першої літописної згадки м. Полтави та 1100-річчя появи перших поселень на її території. Полтава, 1998. С. 13–19.
57. Власенко В. М. Про відносини земства і кредитної кооперації в Чернігівській губернії. *Сіверянський літопис*. Чернігів, 1996. № 4. С. 73–80.
58. Власенко В. М. Кредитна кооперація на Сумщині (1903 – 1913 рр.). *Історичні віки Слобідської України: ХVІІ – початок ХХ ст.* : наук. зб. Харків, 1997. С. 73–83.
59. Власенко В. М. Конотопський союз кредитних та ощадно-позичкових товариств: перші кроки. *Сіверянський літопис*. 1998. № 1. С. 127–131.
60. Терещенко В. Д. Роль іпотечних банків у проведенні Століпінської аграрної реформи в Україні (1906 – 1916 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07-00.01. Тернопіль, 2005. 22 с.
61. Новікова І. Є. Передумови виникнення банківської системи ринкового типу в Україні в другій половині ХІХ ст. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2007. № 11. С. 41–48.
62. Борисевич С. О. Державна іпотечна політика Російської імперії у 80 – 90 - х рр. ХІХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* Вип. 19. Київ, 2011. С. 117–128.
63. Коріненко П. С., Терещенко В. Д. Проблеми державного кредитного забезпечення поміщицьких та селянських господарств в роки століпінської аграрної реформи. *Український селянин* : зб. наук. праць. Черкаси, 2006. Вип. 10. С. 29–32.
64. Темірова Н. Р. Поширення застави поміщицької землі в українських губерніях в 1861 – 1917 рр. *Вісник Донецького університету*. Серія Б : Гуманітар. науки. 2002. Вип. 2. С. 124–136.
65. Темірова Н. Р. Історія поміщиків України II половини ХІХ – початку ХХ ст. в сучасній літературі. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Історія. Вип. 64. 2002. С. 79–80.
66. Анфимов А. М. Карловское имение Мекленбург-Стрелицких (в конце ХІХ – начале ХХ в.) : материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. Москва : Изд - во АН СССР, 1962. С. 348–376.
67. Кириченко В. Є. Установи довгострокового кредиту Російської імперії в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Контраст, 2010. 688 с.
68. Головка О. М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : СІМ, 2005. 448 с.
69. Дорошенко В. О. Політика російського царату з удосконалення агрокультури Наддніпрянської України (ХІХ – початок ХХ ст.). *Український селянин* : зб. наук. пр. Черкаси, 2006. Вип. 10. С. 222–225.

70. Ткач М. П. Правове регулювання діяльності земських кас дрібного кредиту у Російській імперії. *Держава і право проблеми становлення і стратегія розвитку*: зб. матеріалів IV Міжнар. науково-практ. конф., присвяченій 20-й річниці незалежності України та 20-й річниці заснування інституту президентства в Україні (м. Суми, 21–22 травня 2011 року). Суми : Університетська книга, 2011. С. 93–96.
71. Дякин В. С. Деньги для сельского хозяйства 189–1914 гг.: Аграрный кредит в экономической политике царизма. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 1997. 347 с.
72. Андришин С. А. Развитие и формы мелкого кредитования в России. *Деньги и кредит*. 1996. № 7. С. 65–75.
73. Проскурякова Н. А. Земельный кредит и система ведения помещичьего хозяйства в России в конце XIX века. *Отечественная история*. 1994. № 1. С. 43–56.
74. Акманов С. С. Государственный Крестьянский поземельный банк и его роль в формировании земельного рынка в дореволюционной России. *Сибирский юридический вестник*. 1998. №3. С. 48–57.
75. Коваленко С. Б. Кредитная инфраструктура сельского хозяйства времен царской России. Саратов : Издат. центр Саратов, гос. эконом. академии, 1998. 157 с.
76. Михайлов А. Г. Хозяйственный опыт организации мелкого крестьянского кредита в России второй половины XIX – начала XX в. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Москва, 2006. 21 с.
77. Райский Ю. Л. Акционерные земельные банки в России во второй половине XIX – начале XX веков : автореф. дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Курск, 1998. 21 с.
78. Латушкина В. Ю. Историко-правовые аспекты развития кредитной кооперации в России. *Вестник Волгоградского гос. ун-та*. Серия : Юриспруд. 2011. № 1. С. 71–77.
79. Пашенцев Д. А. Правовое регулирование банковской деятельности в Российской империи (вторая половина XIX – начало XX века) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2000. 21 с.
80. Рашидов О. Ш. Государственно-правовое регулирование деятельности кредитных учреждений в досоветской России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2007. 20 с.
81. Хок С. Банковский кризис, крестьянская реформа и выкупная операция в России. 1857–1861. *Великие реформы в России. 1856–1874* : сборник / под ред. Л. Г. Захаровой, Б. Эклофа, Дж. Бушнелла. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1992. С. 90–105.
82. Owen Th. C. The Corporation under Russian Law, 1800–1917. A Study in tsarists economic Policy. Cambridge, 1991. 138 p.
83. Pallot J. Land Reform in Russia – 1906 – 1917. Peasants Responses to Stolypins Projekt of Rural Transformation. *London Oxford*, 1999. 138p.
84. Маузуто К. Столыпинская реформа и российская агротехнологическая революция. *Отечественная история*. 1992. № 3. С. 194–199.
85. Маузуто К. Сельская хлебозапасная система в России. 1864–1917 годы. *Отечественная история*. 1995. № 39. С. 71–82.
86. Накагава Ю. Государственный банк России и его элеваторное дело. *Вестник Московского ун-та*. Серия : История. 1992. № 2. С. 35–43.

Надійшла до редакції 27.01.2020

References

1. Kyrychenko, V. Ye. (2009) Orhanizatsiyno-pravovi zasady diyal'nosti ustanov dovhostrokovoho kredytu Rosiys'koyi imperiyi u dorevolutsiyniy istoriohrafiiyi. Derzhava i pravo. [Organizational and legal foundations of the long-term credit institutions of the Russian Empire in pre-revolutionary historiography. State and law.] 2009. Vyp. 44. S. 41–48. [in Russ.].
2. Bezobrazov, V. (1859) Pozemel'nyy kredyt y eho sovremennaya orhanizatsiyya v Evrope. [Land credit and its modern organization in Europe]. Sankt-Peterburh : Typ.1. L. Demysa. 263 s. [in Russ.].
3. Yakovlev, A. V. (1869) Ocherk narodnoho kredyta v Zapadnoy Evrope y v Rossyy. [An Essay on People's Credit in Western Europe and Russia]. Sankt-Peterburh : Sklad yzdanyya v knyzhnom mahazyne Cherkesova. 317 s. [in Russ.].
4. Luchynyn, V. F. & Yakovlev A. V. (1870) Sel'skye ssudnye tovaryshchestva (ykh ustroystvo y naznachenye). [Rural loan societies (their structure and purpose)]. Sankt-Peterburh : B. y. 49 s. [in Russ.].
5. Khutoryanyn. Orhan Poltavskoho sel'skokhozyaystvennoho obshchestva. [A farmer. Organ of the Poltava Agricultural Society]. 1910. № 45. 1876 s. [in Russ.].
6. Vestnyk melkoho kredyta. [Herald of small credit]. Moskva, 1908-1918; Vestnyk kooperatsyy. Moskva, 1915-1918. [in Russ.].
7. Obraztsovyu ustav ssudo-sberehatel'noho tovaryshchestva, sostavlennyy komysseyey, sostoyashchey pry ymperatorskom Moskovskym obshchestve sel'skoho khozyaystva y odobrennyy mynystrom fynansov. [Model charter of a loan and savings partnership, drawn up by a commission consisting of the Imperial Moscow Society of Agriculture and approved by the Minister of Finance]. Sankt-Peterburh : Typ. A. M. Katomyna, 1871. 67 s. [in Russ.].
8. Khodskyy, L. V. (1882) Zemel'nyy kredyt v Rossyy y otnoshenye eho k krest'yanskomu zemlevladyenyu. [Land credit in Russia and its relation to peasant land tenure]. Moskva : Typo - lytohr. Y. N. Kushnareva y K°. 305. [in Russ.].
9. Kataev, N. (1902) Sel'skyy kredyt y krest'yanskoe khozyaystvo v Rossyy. [Agricultural credit

- and peasant economy in Russia]. Moskva : Typo - lytohr. V. Rykhter. 171 s. [in Russ.].
10. Svod trudov mestnykh komitetov po 49 hubernyyam Evropeyskoy Rossyy. Kredyt [Proceedings of local committees in 49 provinces of European Russia.]/ sostavyl S. V. Borodaevskyy. Sankt-Peterburh : Typ. V. F. Kyrshbauma, 1904. 417 s. [in Russ.].
11. Morachevskyy, S. V. (1910) Sel'skokhozyaystvennyy kredyt v Rossyy. [Agricultural credit in Russia]. Sankt-Peterburh : Typ. F. Kyrshbauma, 1910. 378 s. [in Russ.].
12. Ymshenetskiy, YA. K. (1913) Melkiy kredyt y eho znachenye v narodnom khozyaystve. [Small credit and its importance in the national economy]. Poltava : B. y. 23 s. [in Russ.].
13. Obraztsovyi ustav ssudo-sberehatel'noho tovaryshchestva, utverzhdenyy h. mynystrom fyansov 14 sentyabrya y 24 noyabrya 1905 h. y 14 marta 1911 h. y raspublykovanny v Sobranyy zakoneny y rasporyazhenyy pravytel'stva 9 dekabrya 1905 h. v № 51. [Model charter of the loan and savings partnership, approved by the Minister of Finance on September 14 and November 24, 1905 and March 14, 1911 and published in the Assembly of Laws and Orders of the Government on December 9, 1905 in No. 51]. Poltava : Élektrych. typ. M. H. Amchyslavskoho, 1914. 57 s. [in Russ.].
14. Holubev, A. (1880) Svedeniya o ssudakh, vydannykh zemel'no-kredytnymy uchrezhdeniyamy (So vremeni otkrytya Zemel'nykh Bankov po 1 yanvarya 1878h.). [Information on loans issued by land-credit institutions (Since the opening of the Land Banks on January 1, 1878)]. Sankt-Peterburh : Typ. brat'ev Panteleevykh. 22 s. [in Russ.].
15. Maslovskyy, A. F. (1894) O myrakh udeshevlenyya platezhey po zemel'nyim ssudam, yzdavaemym aktsyonernymy zemel'nyim bankamy. [On the world of cheaper payments on land loans issued by joint-stock land banks]. Sankt-Peterburh : Typ. V. F. Kyrshbauma. 72 s. [in Russ.].
16. Kamynka, A. Y. (1902) Aktsyonernye kompanyy. Yurydycheskoe yssledovanye. [Joint-stock companies. Legal research]. Sankt-Peterburh : Typ. V. F. Kyrshbauma. 178 s. [in Russ.].
17. Kyrychenko, V. YE. (2009) Orhanizatsiyno-pravovi zasady diyal'nosti ustanov dovhostrokovoho kredytu u Rosiys'kiy imperiyi u dorevolutsiyniy istoriohrafiiy. [Organizational and legal principles of the activities of long-term credit institutions in the Russian Empire in pre-revolutionary historiography]. Derzhava i pravo. № 7. S. 28–42. [in Russ.].
18. Nemerovskyy, A. (1886) Krest'yanskyy pozemel'nyy bank v svyazy s sovremennym polozhenyem krest'yanskoho khozyaystva. [Peasant Land Bank in connection with the current situation of the peasant economy]. Yurydycheskiy vestnyk. № 7. S. 34–48. [in Russ.].
19. Krest'yanskyy pozemel'nyy bank. Ocherk soveta Moskovskoho otdelenyya Obshchestva sodeystviyya russkoy promyshlennosty y torhovly. [Peasant land bank. Outline of the Board of the Moscow Branch of the Society for the Promotion of Russian Industry and Trade]. Moskva : Typ. A. Y. Mamontova y K^o, 1892. 126 s. [in Russ.].
20. Ponomarev, N. V. (1894) Krest'yanskyy pozemel'nyy bank y znachenye eho dlya narodnoho khazyaystva. Trudy Vol'noho zkonomycheskoho obshchestva. [The peasant land bank and its importance for the national economy. Proceedings of the Free Economic Society]. № 1. S. 28–41. [in Russ.].
21. Semenov, P. N. & Saltykov, A. A. (1907) Krest'yanskyy bank y budushchnost' russkoho krest'yanstva. [Peasant Bank and the Future of the Russian Peasantry]. Sankt-Peterburh : Typ. V. Kyrshbauma. 174 s. [in Russ.].
22. Krasnyk, A. V. (1910) Krest'yanskyy bank y eho deyatel'nost' s 1883 po 1905 h. Yur'ev. [Peasant Bank and its activities from 1883 to 1905 Yuryev]. 105 s. [in Russ.].
23. Zak A. N. Krest'yanskyy pozemel'nyy bank. 1883–1910 hh. [Peasant Land Bank. 1883–1910]. Moskva : Skoropechatnya A. A. Levenson, 1911. XII, 607 s. [in Russ.].
24. Klaus, R. (1908) Das russische Bankwesen. Leipzig. 245 S.
25. Trusevych X. Po voprosu o dvoryanskom sel'skokhozyaystvennom kredyte. [On the issue of agricultural loan from the nobility.] Sankt-Peterburh : Typ. V. Dressen y K^o, 1892. 16 s. [in Russ.].
26. Hosudarstvennyy Dvoryanskyy zemel'nyy bank. 1885–1910. [State Noble Land Bank. 1885–1910]. Sankt-Peterburh : Ékspedytsyya zahotovlenyya hosudarstvennykh bumah, 1910. 316 s. [in Russ.].
27. Hur'ev, A. M. (1904) Ocherk razvytiyya kredytnykh uchrezhdeniy v Rossyy. [An Essay on the Development of Credit Institutions in Russia]. Sankt-Peterburh : Typo-lyt. «Yakor». 256 s. [in Russ.].
28. Pecheryn, YA. Y. (1898) Ystorycheskiy obzor pravytel'stvennykh, obshchestvennykh y chastnykh kredytnykh ustanovleniy v Rossyy. [Historical overview of government, public and private credit institutions in Russia]. Sankt-Peterburh : Typ. F. Kyrshbauma. 118 s. [in Russ.].
29. Myhulyu, P. P. (1902) Russkiy sel'skokhozyaystvennyy bank. K voprosu o nuzhdakh nashey sel'skokhozyaystvennoy promyshlennosty. [Russian Agricultural Bank. To the question of the needs of our agricultural industry]. Xar'kov : Pechatnoe delo. 138 s. [in Russ.].
30. Khodskyy, L. V. (1884) Po voprosu ob udeshevlenyy pozemel'noho kredyta : doklad, chytanny v ymp. Vol'n. ékonom. obshch-ve 8 noyabrya 1884 hoda. Russkaya mysl'. [On the issue of cheaper land loan: report, readings in imp. Waves economy. Society on November 8, 1884. Russian thought.] 1884. № 12. S. 88–99. [in Russ.].
31. Karyshev, N. A. (1894) Podvornoe y obshchynnoe khozyaystvo. Russkoe bahat'stvo. [Court-yard and community economy. Russian wealth]. № 6. S. 130–148. [in Russ.].
32. Kablukov, N. A. (1903) Ob usloviyakh razvytiyya krest'yanskoho khozyaystva v Rossyy: Ocherky po zkonomyke zemlevladyeniya y zemledelya. [On the conditions of development of peasant economy in Russia: Essays on economics of land tenure and agriculture]. Moskva : Typ. Y. D. Sytyna. 414 s. [in Russ.].
33. Kharyzomenov, S. A. (1883) Znachenye kustarnoy promyshlennosty. [Importance of handicraft industry]. Yurydycheskiy vestnyk. № 11. S. 414–441.

34. Katselenelenbaum, Z. S. (1910) Melyoratsyya, melyoratyvnye tovaryshchestva y melyoratyvnyy kredyt v Rossyy. [Reclamation, ameliorative partnerships and ameliorative credit in Russia]. Moskva: Typ. t - va Y. D. Sytyna. 167 s. [in Russ.].
35. Uchrezhdenyya melkoho kredyta po zakonu 7 yuunya 1904 h.: kakye ony byvayut y kak ykh ustrayvat'. [Institutions of small credit by law June 7, 1904: what they are and how to arrange them]. Sankt-Peterburh : Typ. peryodych. yzdanyy M-va fynansov, 1907. 2. [in Russ.].
36. Antsiferov, A. M. (1912) O zhelatel'nom napravlenii deyatelnosti zemskikh kass melkogo kredita. [On the desirable direction of activity of zemstvo cash registers of small credit]. Khar'kov : Tip. «Pechatnoye Delo». 15 s. [in Russ.].
37. Golovko, O. M. (2005) Finansova administratsiya Rosiys'koï imperii v Ukraïni (kínets' XVII – pochatok XX st.): istoriko-pravove doslídzhennya [Financial administration of the Russian Empire in Ukraine (the 17th century - the cob of the 20th century): historical and legal status] : monografiya. Kharkiv : SİM. 448 s. [in Ukr.].
38. Karpov, N. (1925) Agrarnaya politika Stolypina. [The agricultural policy of Stolypin]. Leningrad : Rabochiye izd-vo Priboy, 1925. 238 s. [in Russ.].
39. Dubrovskiy, S. M. (1963) Stolypinskaya zemel'naya reforma: iz istorii sel'skogo khozyaystva i krest'yanstva v nachale XX veka. [Stolypin land reform: from the history of agriculture and the peasantry at the beginning of the 20th century]. Moskva : Izd. AN SSSR, 1963. 398 s. [in Russ.].
40. Anfimov, A. M. (1969) Pomeshchich'ye khozyaystvo Yevropeyskoy Rossii (konets XIX – nachalo XX veka). [The landowner economy of European Russia (late XIX - early XX century)]. Moskva : Izd-vo «Nauka», 1969. 352 s. [in Russ.].
41. Korelin, A. P. (1979) Dvoryanstvo v poreformennoy Rossii. 1861–1904 gg. Sostav, chislenost', korporativnaya organizatsiya. [The nobility in post-reform Russia. 1861–1904 Composition, strength, corporate organization]. Moskva : Izd-vo «Nauka», 1979. 303 s. [in Russ.].
42. Pershin P. N. (1966) Agrarnaya revolyutsiya v Rossii. Istoriko-ekonomicheskoye issledovaniye. V 2-kh kn. Ot reformy k revolyutsii. [The agrarian revolution in Russia. Historical and economic research. In 2 kn. From reform to revolution]. Mosvka : Izd-vo «Nauka». Kn. 1. 490 s. [in Russ.].
43. Baturinskiy, D. A. (1925) Agrarnaya politika tsarskogo pravitel'stva i Krest'yanskiy pozemel'nyy bank. [The agrarian policy of the tsarist government and the Peasant Land Bank]. Moskva : Novaya Derevnaya, 1925. 145 s. [in Russ.].
44. Gindin, I. F. (1948) Russkiye kommercheskiye banki: iz istorii finansovogo kapitala v Rossii. [Russian commercial banks: from the history of financial capital in Russia]. Moskva : Gosfinizdat. 454 s. [in Russ.].
45. Vdovin, V. A. (1959) Krest'yanskiy pozemel'nyy bank (1883–1895gg.). [Peasant Land Bank (1883–1895)]. Moskva : Gosfinizdat. 107 s. [in Russ.].
46. Oprya, A. V. (1982) Rol' Krest'yanskogo pozemel'nogo banka v provedenii stolypinskoy agrarnoy reformy na Ukraine (1906–1916 gg.) [The role of the Peasant Land Bank in the implementation of the Stolypin agrarian reform in Ukraine (1906–1916)] : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.02. Dnepropetrovsk. 24 s. [in Russ.].
47. Krasnikova, O. M. (1996) Rol' Selyans'kogo pozemel'nogo banku u stanovlenni individual'nykh gospodarstv fermers'kogo tipu v roki stolipins'koï agrarnoi reformi : materialy Vseukr. simp. z pitan' agrarnoi istorii. [The role of the Selyansky land bank in the establishment of individual state farms of the farmer type in the fate of the Stolipinsky agrarian reform: materials All-Ukrainian. symp from food of agrarian history]. Kiïv. CH. 1. S. 63–66. [in Ukr.].
48. Krasnikova, O. M. (1997) Stanovlennya finansovo-kreditnoi sistemi v Ukraïni ta її vpliv na zdíysnennya agrarnikh reform 1861–1906 rr. [The establishment of the financial and credit system in Ukraine and the impact on agricultural reforms of 1861–1906 pp.] Aktual'ni problemi prirodnichikh, gumanitarnikh nauk : zb. nauk. pr. molodikh vchenikh. Poltava : Vid-vo PDSÍ, 1997. S. 234–236. [in Ukr.].
49. Krasnikova, O. M. (1998) Z istorii ípotechnogo kredituvannya v Ukraïni. Fínansi Ukraïni. [History of mortgage lending in Ukraine. Finance Ukraine]. № 4. S. 94–108. [in Ukr.].
50. Krasnikova, O. M. (1998) Retrospektiva zarozhzhennya ípotechnogo kreditu v Ukraïni. [Retrospective of the emergence of a mortgage loan in Ukraine]. Yekonomika APK : mízhnar. naukovu-virob. zhurnal. № 1. S. 71–82. [in Ukr.].
51. Krasnikova, O. M. & Yakimenko, M. A. (2001) Rol' kreditnoi kooperatsii Ukraïni u finansuvanni síl'skogospodars'kogo virobnitstva v yepokhu rinkovikh reform kintsya XIX – pochatku XX stolittya. [The role of credit cooperation in Ukraine in financial and social cooperation in the era of market reforms of the nineteenth century - the cob of the twentieth century]. Visnik Poltavsk'kogo derzhavnogo síl'skogospodars'kogo institutu. Poltava. № 5–6. S. 131–132. [in Ukr.].
52. Krasnikova, O. M. (2004) Síl'skogospodars'kiy kredit v yekonomitsi Ukraïni yepokhi vil'nogo pídpríemnitstva (kínets' XIX – poch. KHKH st.). [Agricultural credit in the economy of Ukraine of the era of free enterprise (end of XIX - beginning of XX century)]. Naukoviy visnik Poltavsk'kogo uníversitetu spozhivchoï kooperatsii Ukraïni. № 3. S. 59–67. [in Ukr.].
53. Krasnikova, O. M. (1999) Rol' dríbnogo kreditu u zabezpechenni síl'skikh tovarovirobnikiv obígovimi koshtami (1861–1917 rr.). [The role of a loan for secured and secure goods and clothing (1861–1917)]. Visnik Poltavsk'kogo derzhavnogo síl'skogospodars'kogo ínstytutu. 1999. № 3. S. 59–67. [in Ukr.].
54. Krasnikova, O. M. (2001) Kreditna sistema síl'skogospodars'kogo virobnitstva na Poltavshchiní v períod rinkovikh reform kintsya XIX – poch. XX st. Ukraïns'kiy selyanin [Credit system of agricultural production in Poltava region during the period of market reforms at the end of XIX - beginning. XX century] : zb. nauk. pr. Cherkasi. Vip. 3. S. 136–140. [in Ukr.].

55. Krasnikova, O. M. (2003) Organizatsiya sil'skogospodars'kogo kreditu na Poltavshchini v period utverdzhennya i rozvitku rinkovikh vidnosin (1861 – 1917 rr.). [Organization of the credit of the Poltava region during the period of approval and development of market links (1861 - 1917 pp.)]. P'yata Poltav's'ka naukova konferentsiya z istorichnogo kraëznavstva : materiali dopovidey (3–4 grudnya 2003 r.). Poltava. S. 27–31. [in Ukr.].
56. Krasnikova, O. M. (1998) Poltav's'kiy zemel'niy bank: z istorii ipotechnogo kreditu (1872 – 1918 rr.). [Poltava Land Bank: with the history of a mortgage loan (1872 - 1918 rubles)]. Chetverta Poltav's'ka naukova konferentsiya z istorichnogo kraëznavstva : materiali do 825-richchya z chasu pershoi litopisnoi zgdki m. Poltavi ta 1100-richchya poyavi pershikh poselen' na ti teritorii. Poltava. S. 13–19. [in Ukr.].
57. Vlasenko, V. M. (1996) Pro vidnosini zemstva i kreditnoi kooperatsii v Chernigiv's'kiy gubernii. [About vidnosini zemstva and credit cooperation in the Chernigiv governorate]. Siveryans'kiy litopis. Chernigiv. № 4. S. 73–80. [in Ukr.].
58. Vlasenko, V. M. (1997) Kreditna kooperatsiya na Sumshchini (1903 – 1913 rr.). Istorični viki Slobids'koï Ukraïni: XVII – pochatok XX st. [Credit cooperative in Sumy region (1903 - 1913). Historical ages of Slobidska Ukraine: XVII - beginning of XX centuries] : nauk. zb. Kharkiv. S.73–83. [in Ukr.].
59. Vlasenko, V. M. (1998) Konotops'kiy soyuz kreditnikh ta oshchadno-pozichkovikh tovaristv: pershi kroki. [Konotop Union of Credit and Savings and Loan Societies: First Steps]. Siveryans'kiy litopis. № 1. S. 127–131. [in Ukr.].
60. Tereshchenko, V. D. (2005) Rol' ipotechnikh bankiv u provedenni Stolipins'koï agrarnoi reformi v Ukraïni (1906 – 1916 rr.) [The role of mortgage banks in the implementation of the Stolipinsky agrarian reform in Ukraine (1906 - 1916 pp.)] : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk : 07-00.01. Ternopil'. 22 s. [in Ukr.].
61. Novikova, I. È. (2007) Peredumovi viniknennya bankivs'koï sistemi rinkovogo tipu v Ukraïni v drugi polovini XIX st. Formuvannya rinkovikh vidnosin v Ukraïni. [Change your mind about the banking system of the market type in Ukraine in the other half of the XIX century The form of market-oriented reporting in Ukraine]. № 11. S. 41–48. [in Ukr.].
62. Borisevich, S. O. (2011) Derzhavna ipotechna politika Rosiys'koï imperii u 80 – 90 - kh rr. XIX st. Problemi istorii Ukraïni XIX – pochatku XX st. [State Mortgage Policy of the Russian Empire in the 80 - 90's of the XIX Century. Problems of Ukrainian history of the XIX - beginning of XX centuries]. Vip. 19. Kiïv, 2011. S. 117–128. [in Ukr.].
63. Korinenko, P. S. & Tereshchenko, V. D. (2006) Problemi derzhavnogo kreditnogo zabezpechennya pomishchits'kikh ta selyans'kikh gospodarstv v roki stolipins'koï agrarnoi reformi. Ukrains'kiy selyanin [Problems of sovereign credit protection of the peasants and peasants' gratitude in the fate of the Stolipinsky agrarian reform] : zb. nauk. prats'. Cherkasi. Vip. 10. S. [in Ukr.].
64. Temirova, N. R. (2002) Poshyrennya zastavy pomishchyt's'koyi zemli v ukrayins'kykh huber-niyakh v 1861 – 1917 rr. [Distribution of pledge of landlord land in Ukrainian provinces in 1861 - 1917]. Visnyk Donets'koho universytetu. Seriya B : Humanitar. nauky. 2002. Vyp. 2. S. 124–136. [in Ukr.].
65. Temirova, N. R. (2002) Istoriya pomishchikiv Ukrayiny II polovyny XIX – pochatku XX st. v suchasniy literaturi. [History of landowners of Ukraine II half XIX – early XX centuries. in contemporary literature]. Visnyk Kyivs'koho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya : Istoriya. Vyp. 64. S. 79–80. [in Ukr.].
66. Anfymov, A. M. (1962) Karlovskoe ymenye Meklenburh-Strelits'kiykh (v kontse XIX – nachale XX v.) [Karlovsky estate of Mecklenburg-Strelitsky (at the end of XIX - beginning of XX century)] : materyaly po ystoriy sel'skoho khazyaystva y krest'yanstva SSSR. Moskva : Yzd - vo AN SSSR. 348–376. [in Russ.].
67. Kyrychenko, V. YE. (2010) Ustanovy dovhstrokovoho kredytu Rosiys'koyi imperiyi v Ukrayini (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Institutions of long-term credit of the Russian Empire in Ukraine (second half of XIX - beginning of XX centuries)] : istoryko-pravove doslidzhennya : monohrafiya. Kharkiv : Kontrast. 688 s. [in Ukr.].
68. Holovko, O. M. (2005) Finansova administratsiya Rosiys'koyi imperiyi v Ukrayini (kinets' XVIII – pochatok XX st.) [Financial Administration of the Russian Empire in Ukraine (end of XVIII - beginning of XX centuries)] : istoryko-pravove doslidzhennya : monohrafiya. Kharkiv : SIM. 448 s. [in Ukr.].
69. Doroshenko, V. O. (2006) Polityka rosiys'koho tsaratu z udoskonalennya ahrokul'tury Naddnipyans'koyi Ukrayiny (XIX – pochatok XX st.). [The policy of the Russian tsar to improve the agro-culture of the Dnieper Ukraine (XIX - beginning of XX centuries).]. Ukrayins'kyy selyanyn : zb. nauk. pr. Cherkasy. Vyp. 10. S. 222–225. [in Ukr.].
70. Tkach, M. P. (2011) Pravove rehulyuvannya diyal'nosti zems'kykh kas dribnogo kredytu u Rosiys'kiy imperiyi. Derzhava i pravo problemy stanovlennya i stratehiya rozvytku [Legal regulation of the activity of small-town Zemsky cash desks in the Russian Empire. State and law of the problem of formation and development strategy] : zb. materialiv IV Mizhnar. naukovoprakt. konf., prysvyacheniy 20-y richnytsi nezalezhnosti Ukrayiny ta 20-y richnytsi zasnuvannya instytutu prezidentstva v Ukrayini (m. Sumy, 21–22 travnya 2011 roku). Sumy : Universytet's'ka knyha. S. 93–96. [in Ukr.].
71. Dyakyn, V. S. (1997) Den'hy dlya sel'skoho khazyaystva 189 1914 hh.: Ahrannyy kredyt v ékonomycheskoy polityke tsaryzma. [Money for agriculture 189 1914: Agrarian credit in the economic policy of tsarism]. Sankt-Peterburh : Yzd-vo Sankt-Peterb. un-ta. 347 s. [in Russ.].
72. Andryushchyn, S. A. (1996) Razvytye y formy melkoho kredytovannya v Rossyy. [Development and forms of small crediting in Russia]. Den'hy y kredyt. № 7. S. 65–75. [in Russ.].
73. Proskuryakova, N. A. (1994) Zemel'nyy kredyt y sistema vedennya pomeshchych'eho khozaystva v Rossyy v kontse XIX veka. [Land credit and land management system in Russia at the end of XIX century]. Otechestvennaya ystoriya. № 1. S. 43–56. [in Russ.].

74. Akmanov, S. S. (1998) Hosudarstvennyy Krest'yanskyy pozemel'nyy bank y eho rol' v formirovaniy zemel'noho rynka v dorevolutsyonnoy Rossyy. [State Peasant Land Bank and its role in the formation of the land market in pre-revolutionary Russia]. Sybyrskyy yurydycheskyy vestnyk. №3. S. 48–57. [in Russ.].
75. Kovalenko, S. B. (1998) Kredytynaya ynfrastruktura sel'skoho khozyaystva vremen tsarskoy Rossyy. [Credit infrastructure of agriculture of tsarist Russia]. Saratov : Yzdat. tsentr Saratov, hos. ekonom. akademyy. 157 s. [in Russ.].
76. Mykhaylov, A. H. (2006) Khozyaystvennyy opyt orhanyzatsyy melkoho krest'yanskoho kredyta v Rossyy vtoroy polovyny XIX – nachala XX v. [Economic experience in the organization of small peasant credit in Russia in the second half of the XIX - beginning of XX centuries] : avtoref. dys. ... kand. yst. nauk : 07.00.02. Moskva. 21 s. [in Russ.].
77. Rayskyy, YU. L. (1998) Aktsyonernye zemel'nye banky v Rossyy vo vtoroy polovyne XIX – nachale XX vekov [Joint-stock land banks in Russia in the second half of XIX - beginning of XX centuries] : avtoref. dys. ... d-ra yst. nauk: 07.00.02. Kursk. 21 s. [in Russ.].
78. Latushkyna, V. YU. (2011) Istoriko-pravovyye aspekty razvytyya kredytnoy kooperatsyy v Rossyy. [Historical and legal aspects of credit cooperation development in Russia]. Vestnyk Volhohradskoho hos. un-ta. Seryya : Yurysprud. № 1. S. 71–77. [in Russ.].
79. Pashentsev, D. A. (2000) Pravovoe rehulyrovanye bankovskoy deyatelnosti v Rossyyskoy ympery (vtoraya polovyna XIX – nachalo XX veka) [Legal regulation of banking in the Russian Empire (second half of XIX - beginning of XX century)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Moskva. 21 s. [in Russ.].
80. Rashydov, O. SH. (2007) Hosudarstvenno-pravovoe rehulyrovanye deyatelnosti kredytnykh uchrezhdeniy v dosovet'skoy Rossyy [State-Legal Regulation of Credit Institutions in Pre-Soviet Russia] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Nyzhnyy Novhorod. 20 s. [in Russ.].
81. Khok, S. (1992) Bankovskyy kryzys, krest'yanskaya reforma y vykupnaya operatsyya v Rossyy. 1857–1861. Velykye reformy v Rossyy. 1856–1874 [Banking crisis, peasant reform and redemption operation in Russia. 1857–1861. Great reforms in Russia. 1856–1874] : sbornyk / pod red. L. H. Zakharovoy, B. Éklofa, Dzh. Bushnella. Moskva : Yzd-vo Mosk. un-ta. S. 90–105. [in Russ.].
82. Owen, Th. C. (1991) The Corporation under Russian Law, 1800–1917. A Study in tsaristic economic Policy. Cambridge. 138 r.
83. Pallot, J. (1999) Land Reform in Russia – 1906 – 1917. Peasants Responses to Stolypins Projekt of Rusal Transformation. London Oxford. 138r.
84. Matsuzato, K. (1992) Stolypynskaya reforma y rossyyskaya ahrotekhnologicheskaya revolyutsyya. [Stolypin reform and the Russian agrotechnological revolution]. Otechestvennaya ystoriya. 1992. № 3. S. 194–199.
85. Matsuzato, K. (1995) Sel'skaya khlebozapasnaya systema v Rossii. 1864–1917 hody. [The Rural Bakery System in Russia. 1864-1917]. Otechestvennaya ystoriya. № 39. S. 71–82. [in Russ.].
86. Nakagava, Yu. (1992) Hosudarstvennyy bank Rossyy y eho élevatornoe delo. [State Bank of Russia and its elevator business.] Vestnyk Moskovskoho un-ta. Seryya : Istorlya. № 2. S. 35–43. [in Russ.].

SUMMARY

Selikhov D. A. Legal regulation of agricultural credit on the Ukrainian lands of the Russian Empire of the second half of XIX – beginning XX centuries as a historiographical problem. Taking into account the obvious relevance of the issues related to the further improvement of the agrarian mortgage loan at the present stage of development of the Ukrainian economy, the author analyzed the degree of coverage of the history of agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire of the late XIX - early XX centuries in historical, economic and historical legal literature. Analysis of relevant publications of representatives of both domestic and foreign historiography gives every reason to claim that the concept of "agricultural credit" goes far beyond the traditional notions of bank mortgage credit. In spite of the fact that the most share of publications of domestic researchers of the pre-Soviet period is devoted to the content and organizational and legal principles of activity of state (Peasant and Noble) and joint-stock banks, no small cooperative loan (loan and savings) was left without attention. land reclamation, zemstvo and land loan in the period of Stolypin agrarian reform. On this basis, there is every reason to conclude that the Russian public has a great interest in the problems of agricultural credit in its various types and forms.

As can be seen from the content of the article, the historiography of the agricultural loan of the Soviet period in content substantially inferior to its predecessors. One of the reasons for this was the totalitarian regime, the direct consequence of which was the unity of methodological approaches in the assessment of social phenomena, both past and present. It should also be borne in mind that as a result of the elimination of private land ownership during the Civil War, the need for mortgage lending disappeared, so the topic of agricultural credit could be considered at that time only in the context of class struggle. Only after the collapse of the Soviet Union and the transition of the former republics to market relations, which are impossible without private ownership of the means of production, interest in the organization of agricultural credit in our country of the era of free enterprise (1861-1917) sharply increased. As a consequence, the appearance of a considerable array of relevant scientific works, among which the works of historians of the state and law of Ukraine occupy a prominent place. In the place of the generalizing work, in which the organizational and legal aspects of all types of agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire of the late XIX – early XX centuries were analyzed, there is no such work.

Keywords: *Russian Empire, Ukraine, agricultural credit, historiography.*